

WERELDLIJK RECHT

Achtergrond

Overgrote deel van de heksenprocessen vond plaats voor wereldlijke rechtbanken. Dat sloot aan bij de gang van zaken zoals die al vóór Christus gangbaar was. Ook toen al was het toebrengen van schade door toverij strafbaar. Kerkelijke rechtbanken kwamen in zwang bij de vervolging van ketters, en later van heksen: de Inquisitie. Deze rechtbanken veroordeelden, maar konden geen vonnissen voltrekken. Dat bleef voorbehouden aan de wereldlijke rechters. Vanaf het eerste kwart van de 16^e eeuw speelden kerkelijke rechtbanken geen rol van betekenis meer.

De Inquisitie vond wel een voor die tijd nieuwe rechtsvorm uit: het inquisitierecht. Daarbij kon de overheid op eigen initiatief een onderzoek starten en iemand aanklagen. Tegenwoordig vinden we dat gewoon, maar tot dan toe was er alleen het accusatierecht. Wie zich benadeeld voelde kon de vermeende dader aanklagen. Hij moest dan voor het gerecht de schuld van de aangeklaagde bewijzen. De rechtbank oordeelde slechts op basis van wat aanklager en aangeklaagde, al dan niet gesteund door een advocaat, te berde brachten.

De Carolina

In 1532 voerde Karel de Vijfde in zijn Heilige Roomse Rijk de 'Peinliche Halsgerichtsordnung' in. Dit recht staat ook bekend onder de Latijnse benaming Constitutio Criminalis Carolina. Kortweg Carolina. Hoewel het de bedoeling was dat de Carolina voor heel zijn rijk ging gelden, vermeed Karel een snelle geforceerde invoering. In de vele staten en staatjes die onder hem ressorteerden, hechtte men aan lokale wetten en gewoonterecht. Geleidelijk werd de Carolina echter toch gemeengoed.

Zij berust op het bovengenoemde inquisitieprincipe. De voorwaarden waaronder de overheid een onderzoek kon starten worden er uitgebreid in beschreven.

De belangrijkste is dat daadwerkelijk moet vaststaan dát er een misdrijf gepleegd is. In principe werpt deze bepaling een voor een heksenproces onneembare horde op. Hekserij is immers niet vast te stellen. Er was dan ook al lang een redenering bedacht om deze bepaling te omzeilen. Hekserij was iets wat zich zó in het verborgene afspeelde en zó moeilijk te bewijzen, dat er sprake was van een 'uitzonderlijk misdrijf'. En om dat de kunnen onderzoeken werd de lat gewoon een stuk lager gelegd.

Hekserijbepalingen

Volgens de Carolina konden diegenen van toverij verdacht worden en onderworpen aan tortuur die:

1. anderen toverij wilden leren,
en/of
2. met toverij dreigden, waarna de bedreigde inderdaad datgene overkomen was waarmee bedreigd was,
en/of
3. omgingen met andere tovenaars of toveressen,
en/of
4. zich verdacht maakten door woorden en gebaren die in verband konden worden gebracht met toverij,
en
5. in het algemeen een slechte reputatie hadden in verband met het voorgaande.

Punt 5 was dus een noodzakelijke voorwaarde waaraan voldaan moest worden om tot tortuur over te kunnen gaan, maar volstond op zichzelf niet. Minsten één van de andere vier moest ook aan de orde zijn. Daardoor werden de mogelijkheden om snel iemand op te pakken beperkt. Wie een goede reputatie had, had immers niet onmiddellijk iets te vrezen. Maar de bepaling maakte het wel uiterst belangrijk om zorgvuldig te waken over de eigen goede naam. In de praktijk werkte het dan ook vaak juist in het nadeel van verdachte personen. Wie bijvoorbeeld in de openbaarheid uitgemaakt werd voor heks, was genoodzaakt daartegen iets te ondernemen. Dat kon eigenlijk alleen goed door een

rechtszaak aan te spannen tegen de beschuldiger. Dat was duur, het resultaat was onzeker, en als de klacht werd afgewezen kon dat dubbel in het nadeel werken. En ook wie zo een smaadproces won, kon er nog altijd niet zeker van zijn dat ook de goegemeente werkelijk genoeg nam met de uitkomst. Wie zich echter tegen deze verdachtmakingen nooit of niet genoeg verdedigde, werd dat, als het later tóch tot een heksenproces kwam, dubbel aangerekend.

Volgens de Carolina had een verdachte altijd recht op verdediging. Het recht op een advocaat wordt er echter niet expliciet in vermeld, en een advocaat hoefde dus in principe ook niet van rechtswege te worden toegewezen. De rechters hoorden verdachten er wel uitdrukkelijk op te wijzen dat ze een advocaat in de arm konden nemen, en te vragen of ze iets ter verdediging konden aanvoeren.

Wanneer rechters twijfelden over besluiten of veroordelingen moesten ze volgens de Carolina bij een hogere instantie of bij een onafhankelijke rechtsgeleerde advies vragen.

De straf voor hekserij was de vuurdood als die tot schade had geleid. In andere situaties kon per geval een lichtere straf gegeven worden.

Opmerkelijk is dat in de Carolina de betrokkenheid van de duivel bij toverij helemaal niet voorkomt. Anders gezegd: de Carolina strafte schadelijke toverij, maar kende niet het heksendelict zoals geschetst in de Heksenhamer en andere heksentraktaten: schadelijke toverij, gecombineerd met duivelspact en seks met de duivel. Ook de heksensabbat en bijbehorende heksenvluchten ontbreken in de Carolina.

Net als bij de Inquisitie waren ook in de Carolina de rollen van rechter en aanklager niet gescheiden. Bij het proces tegen Entgen was dat overigens wél het geval, al was de onderlinge onafhankelijkheid ook daar beperkt omdat zowel schout, schepenen als aanklager door de heer van Limbricht waren aangesteld.

Bronnen:

Constitutio Criminalis Carolina via, <http://ra.smixx.de/media/files/Constitutio-Criminalis-Carolina-1532.pdf>

P. Oestmann, 'Hexenprozesse am Reichskammergericht', (Keulen 1997)

M. Ströhmer, 'Von Hexen, Ratsherren und Juristen. Die Rezeption der Peinlichen Halsgerichtsordnung Kaiser Karls V. in den fruhen Hexenprozessen der Hansestadt Lemgo 1583-1621', (Paderborn 2002)

W. Behringer, G. Jerouschek (tevens uitgevers) en W. Tsacher, 'Heinrich Kramer (Institoris), Der Hexenhammer, Malleus Maleficarum, Kommentierte Neuübersetzung' (München 2000, 14e druk 2021)

W. Behringer, 'Mit dem Feuer vom Leben zum Tod' (München 1988)

A. Laufs, 'Rechtsentwicklung in Deutschland' (Berlijn-New York 1991)